

УДК 338.246.025.2

JEL M 21, O 10, R 19

DOI: 10.31471/2409-0948-2024-1(29)-61-72

Сімків Лілія Євгенівна

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри туризму, рекреації та регіонального розвитку

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

76019, Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15

e-mail: simkivlilya@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8270-237X>

Чорний Петро Петрович

аспірант

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

76019, Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15

e-mail: petro.chornyi@ukr.net

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглянуто інструменти державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. Проаналізовано негативні наслідки для вітчизняного бізнесу, спричинені військовою агресією. Встановлено, що часткове або повне зупинення діяльності частини підприємств через активні бойові дії, ускладнення логістики, втрата ринків збуту, суттєва зміна структури попиту та виробництва, зменшення платоспроможності населення, відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників негативно позначилося на роботі малого і середнього бізнесу. Обґрунтовано, що державна підтримка малого і середнього бізнесу повинна стати справжнім каталізатором змін і ключовим фактором для відновлення економіки країни. У результаті дослідження встановлено, що держпрограма «Доступні кредити 5–7–9%» допомагає стимулювати та відновлювати бізнес і показала свою ефективність та дієвість з підтримки бізнесу у воєнний час. Встановлено, що дієвим заходом у системі державної підтримки малого і середнього бізнесу стала урядова програма релокації підприємств, яка створила сприятливі умови для збереження людських ресурсів, економічного потенціалу, активізації виробничої та підприємницької діяльності. Виділено основні переваги та ризики з якими стикаються власники релокованого бізнесу. Ще одним ефективним інструментом державної підтримки бізнесу є нова грантова програма від Уряду «Робота, яка спрямована на створення власного бізнесу, розвиток малого та середнього підприємництва, а також для отримання освіти. Доведено, що важливим кроком подолання проблем розвитку бізнесу в Україні в умовах воєнного стану з боку держави є підтримка експорту та пошук нових ринків, що допоможе зменшити залежність від внутрішнього ринку. Визначено, що створення стійких умов розвитку та функціонування малого і середнього бізнесу в Україні сьогодні вимагає комплексного підходу, який повинен включати в себе заходи для зменшення корупції, поліпшення правової системи, зменшення бюрократичних обтяжень та надання захисту прав власності.

Ключові слова: державна підтримка, державні програми, малий і середній бізнес, воєнний стан, релокація, грантова програма.

Simkiv Liliia Yevgenivna

Doctor of Economics, Professor

Professor of the Department of Tourism, Recreation and Regional Development

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

76019, Ivano-Frankivsk, St. Carpathian, 15

e-mail: simkivlilya@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8270-237X>

Chornyi Petro Petrovych

Graduate student of the Department of Management and Administration

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

76019, Ivano-Frankivsk, St. Carpathian, 15

e-mail: petro.chornyi@ukr.net

INSTRUMENTS OF STATE SUPPORT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. The article examines the instruments of state support for small and medium-sized businesses in Ukraine under martial law. The negative consequences for domestic business caused by military aggression are analyzed. It was established that the partial or complete stoppage of the activities of some enterprises due to active hostilities, complications of logistics, loss of sales markets, a significant change in the structure of demand and production, a decrease in the solvency of the population, and the lack of a sufficient number of qualified employees negatively affected the work of small and medium-sized businesses. It is well-founded that state support for small and medium-sized businesses should become a real catalyst for change and a key factor for the recovery of the country's economy. As a result of the study, it was established that the state program "Affordable loans 5-7-9%" helps to stimulate and restore business and has shown its effectiveness and efficiency in supporting business during wartime. It was established that the governmental relocation program of enterprises was an effective measure in the system of state support for small and medium-sized businesses, which created favorable conditions for the preservation of human resources, economic potential, and the activation of industrial and entrepreneurial activities. The main advantages and risks faced by the owners of the relocated business are highlighted. Another effective tool of state support for business is the new grant program from the Government isRobota, which is aimed at creating one's own business, developing small and medium-sized enterprises, as well as for obtaining education. It has been proven that an important step in overcoming the problems of business development in Ukraine under the conditions of martial law on the part of the state is the support of exports and the search for new markets, which will help reduce dependence on the domestic market. It was determined that the creation of stable conditions for the development and functioning of small and medium-sized businesses in Ukraine today requires a comprehensive approach, which should include measures to reduce corruption, improve the legal system, reduce bureaucratic burdens and provide protection of property rights.

Keywords: state support, state programs, small and medium business, martial law, relocation, grant program.

Постановка проблеми. Малий і середній бізнес був і залишається важливим елементом ринкових механізмів функціонування вітчизняної економіки, оскільки мобілізує фінансові та виробничі ресурси населення, є вагомим фактором структурної перебудови, відіграє значну роль у створенні умов для розвитку конкурентоспроможних підприємств в регіоні, забезпеченні зайнятості населення, підтримці соціальної стабільності суспільних відносин тощо.

Водночас підприємства малого і середнього бізнесу є чутливими до змін зовнішнього економічного середовища і першими реагують на них. Черговим випробуванням для бізнесу, який ще не встиг оговтатися від великих фінансових збитків, спричинених пандемією COVID-19, стала повномасштабна війна, розв'язана росією. Під час воєнного стану малий і середній бізнес працює в особливих умовах і головне завдання підприємців - максимально підтримати дієздатність своїх компаній, які завжди були, є і будуть основою економіки країни. Однак без належної державної підтримки бізнесу зробити це досить не просто. Тому пошук механізмів, інструментів і методів підтримки бізнесу з метою забезпечення його стійкості та розвитку у воєнний і повоєнний періоди є однією з найактуальніших проблем, яка має бути вирішена якнайшвидше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку малого і середнього бізнесу присвячено ряд праць вітчизняних та іноземних науковців. Зокрема, Хаггінс Р., Уейт Д. і Мандей М. [1] зазначають, що зростання ефективності функціонування бізнесу є одним з головних чинників позитивних структурних змін та модернізації як регіонального, так і національного господарства, підвищення якості життя населення.

На активізації розвитку малого і середнього бізнесу, як динамічного і мобільного сектору економіки, що відіграє важливу роль у процесі формування конкурентного середовища для функціонування підприємницьких структур та вирішення проблем зайнятості населення, підвищення його добробуту, наповнення ринку товарами та послугами, розбудові інфраструктури, економічному і соціальному зростанню та раціональному природокористуванню у регіоні та країні загалом акцентують увагу Стоф Р. [2], Хамадамін Х., Азіз Т. [3], Мірошник Р., Прокоп'єва У. [4].

Шелін Т., Олссон Х., Бруме П. вважають, що результативність функціонування малих і середніх підприємств значною мірою залежить від рівня концентрації підприємницької активності в регіонах, належного інфраструктурного забезпечення та їх підтримки як на державному, так і регіональному рівнях [5].

З початком повномасштабної війни в Україні дослідження вітчизняних науковців присвячені питанням роботи суб'єктів підприємництва в умовах війни. Так, проблеми та перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в Україні в період воєнного стану стали предметом дослідження Василець Н. [6], Гук О., Сомової Є. [7], Харченка Р. [8].

Особливості державної підтримки та стимулювання розвитку бізнесу в Україні в період війни висвітлені у працях Мельник Т. [9], Дикань В., Фролової Н. [10] та ін.

На думку С. Онешко, Н. Кучінік та Н. Гринчук [11] важлива роль у стимулюванні бізнесу в умовах воєнного стану належить податковим інструментам, що в свою чергу, дозволить зберегти робочі місця, запобігти виходу малих і середніх підприємств у неформальну економіку та створить основу для уникнення закриття бізнесу.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень щодо діяльності малого і середнього бізнесу в Україні, усвідомлення його конкурентних переваг та проблем, необхідно постійно аналізувати стан та відстежувати тенденції розвитку даного сектору економіки в умовах невизначеності. Актуальність та важливість даної тематики вимагає подальшого пошуку механізмів щодо функціонування, розвитку та державної підтримки суб'єктів малого і середнього бізнесу.

Мета статті. Метою даного дослідження є аналіз основних проблем та тенденцій розвитку малого і середнього бізнесу в умовах воєнного стану, механізмів, інструментів і методів його підтримки.

Виклад основного матеріалу. Малий і середній бізнес є основою функціонування національної економіки, оскільки створює робочі місця, забезпечує податкові надходження до бюджетів усіх рівнів, знижує рівень соціальної напруженості в суспільстві, підвищує інвестиційну та інноваційну привабливість територій, підтримує конкуренцію. Крім того, як свідчить практика, він здатний швидко адаптуватися до складних умов сьогодення, миттєво реагувати на всі потреби суспільства, використовуючи адаптивну форму управління, впроваджуючи інновації, мінімізуючи

збитки. Це особливо важливо в умовах воєнного стану. Через війну, багато компаній зазнали серйозних втрат, припинили свою діяльність або перенесли її на інші території. Втрати малого і середнього бізнесу під час війни оцінюються фахівцями у 65-85 млрд. дол. США.

Повномасштабне вторгнення росії призвело до значних негативних наслідків для малого і середнього бізнесу в Україні:

- часткове або повне зупинення діяльності частини підприємств через активні бойові дії (за результатами роботи у 2023 р. 9,6% підприємств повністю або майже повністю зупинили роботу тоді як весною 2022 р. цей показник становив 49% [12]);

- розірвання ланцюгів створення доданої вартості і постачання (налагоджені бізнес-процеси, а саме купівля/логістика/продаж були порушені чи зруйновані в умовах війни через знищення транспортної інфраструктури та блокування морських портів);

- скорочення та звуження структури споживчого попиту (зменшення попиту на товари/послуги, що не належать до товарів першої необхідності кардинально вплинуло на втрату доходу компаній в цих сферах діяльності);

- зменшення платоспроможності населення (51,7% у листопаді 2023 р. проти 47,6% у серпні 2023 р. [12]);

- відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників (якщо в липні 2022 р. відповідно до результатів дослідження Advanter Group це було проблемою для 10,8% суб'єктів малого і середнього бізнесу то в листопаді 2023 р. для 31,6% [12]) тощо.

В умовах війни збільшився рівень корупції та бюрократичних перешкод, що також ускладнює ведення бізнесу. Все це сприяє загальній нестабільності та невизначеності для суб'єктів бізнесу, ускладнюючи їхній розвиток та функціонування. Справжнім каталізатором змін і ключовим фактором для відновлення економіки країни може стати державна підтримка малого і середнього бізнесу.

Для допомоги бізнесу уряд впровадив чимало програм, зокрема, податкові пільги, скасування податкових перевірок, звільнення від сплати ЄСВ у разі неотримання підприємцями доходу, спеціальні програми кредитування, можливості релокації підприємств з територій ведення активних бойових дій, гранти тощо.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. для фізичних осіб-підприємців (ФОП) першої та другої груп передбачено звільнення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ). Дана пільга діятиме не тільки в період військового стану, але й впродовж року після завершення війни. Підприємства і ФОП третьої групи звільнили від сплати ЄСВ за найманих працівників, які зараз воюють у лавах ЗСУ чи територіальної оборони. Крім того, з 1 квітня 2022 року до припинення або скасування воєнного стану на території України ФОП першої та другої груп мають право не сплачувати єдиний податок. Для суб'єктів господарювання та ФОП третьої групи у яких річний дохід менше 10 млн. гривень, ставка єдиного податку становить 2% [13].

З метою підтримки сільськогосподарських товаровиробників та активізації підприємницької діяльності були внесені зміни і до Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%», які передбачають суттєві спрощення для кредитування (пільгові кредити під 0% річних з гарантією від уряду України на рівні 80%). Це дозволить збільшити оборотний капітал підприємств і дасть можливість працювати саме виробничому сектору при умові, що банки контролюватимуть цільове використання позичальниками коштів. Загалом з моменту старту Програми підписано 81 062 кредитних договори на загальну суму 275,5 млрд. грн., з них банками державного сектору економіки – 54 935 договорів на 121 млрд. грн. За час дії воєнного стану суб'єкти підприємництва (станом на 12.02.2024 р.) отримали 46 240 кредитів на 185,861 млрд. грн. з яких на інвестиційні цілі -13,66 млрд. грн., антикризові кредити - 8,877 млрд. грн., рефінансування попередньо отриманих кредитів - 3,718 млрд. грн., кредити для сільськогосподарських товаровиробників - 36,442

млрд. грн., на антивоєнні цілі - 57,795 млрд. грн. (табл. 1). Лідерами з надання кредитів є «ПриватБанк» (52,6 млрд. грн.), АТ «Ощадбанк» (33,8 млрд. грн.), «ПУМБ» (31,9 млрд. грн.), «Райффайзен Банк» (25,3 млрд. грн.) [14].

Таблиця 1

**Аналіз структури кредитного портфеля на 12.02.2024 р.
за Програмою «Доступні кредити 5–7–9%» з 24.02.2022 р.**

Компоненти	Підписані кредитні угоди, млн. грн.	Питома вага, %
Інвестиційний компонент	13660	7,3
Антиковідний компонент	8877	4,8
Рефінансування	3718	2,0
Підтримка ФОП	330	0,2
Підтримка посівної компанії	36442	19,6
Антивоєнний	57795	31,1
Обігові	50365	27,1
Переробка сільськогосподарської продукції	9288	5,0
Відбудова бізнесу	36	0,0
Кредити ЗВВР	5211	2,8
Енергосервіс	132	0,1
Всього	185861	100

Сформовано автором на основі джерела: [14]

Стосовно структури кредитування підприємств за видами економічної діяльності, то левову частку кредитів отримали підприємства сільського, лісового та рибного господарств на рівні 48% або 132,95 млрд. грн. від загального обсягу, 26% або 71,03 млрд. грн. - підприємства сфера торгівлі і 17% або 46,73 млрд. грн. - промисловість.

Проведений аналіз є свідченням дієвості запровадженої урядом Програми «Доступні кредити 5–7–9%» та активної позиції бізнесу щодо відновлення діяльності в період військового стану.

Ще одним із комплексних заходів у системі державної підтримки малого і середнього бізнесу стала урядова програма релокації підприємств (наказ Мінекономіки 07.03.2022 р. №391-22) [14], які знаходяться в зоні активних бойових дій. Реалізація даної програми здійснюється на основі нормативно-правових актів, що регламентують план заходів та порядок переміщення майна вітчизняного бізнесу. В умовах сьогодення це є дієвим заходом, оскільки збереження підприємницького потенціалу, зокрема виробничого, має важливе значення не тільки для післявоєнного відновлення економіки України, але й для збереження робочих місць та купівельної спроможності населення в даний час.

Однак, доцільно окреслити і ризики з якими стикаються власники релокованого бізнесу, а саме:

- фінансові витрати, через високу вартість та складність фізичного перевезення устаткування;
- значні затрати часу на вирішення юридичних та адміністративних питань, пов'язаних з релокацією бізнесу;
- відсутність необхідних приміщень, земельних площ для розміщення підприємств;
- ймовірність високого рівня орендної плати в місцях дислокації релокованих підприємств;

- проблеми з підключенням до інженерних мереж для забезпечення роботи підприємств, що переїхали;
- брак кваліфікованих фахівців для проведення монтажу (демонтажу) обладнання та забезпечення подальшої ефективної роботи релокованих підприємств;
- проблеми пов'язані з переміщенням та розселенням персоналу на новому місці, пошуком і наймом нових працівників, їх навчанням (особливо, якщо існує залежність виробництва від спеціалізованої робочої сили) тощо, що потребує додаткових коштів;
- логістичні ризики, що супроводжуються перебоями в постачанні чи збуті продукції і приводять до додаткових фінансових втрат.

Переміщення підприємств здійснюється до ряду областей, зокрема Вінницької, Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Кіровоградської, Черкаської, Полтавської, Дніпропетровської, Київської (за виключенням м. Києва). Крім того, реалізація даної програми створює можливості для активізації виробничої та підприємницької діяльності в західних регіонах, які є менш промислово розвинутими і дозволить використовувати їх трудовий потенціал.

Від початку повномасштабного вторгнення і станом на кінець вересня 2023 р. у більш безпечні регіони переїхало 840 підприємств, з них 667 розпочали працювати на новому місці (табл. 2).

Таблиця 2

Релокація підприємств із зони бойових дій

№ з/п	Регіон релокації	Кількість підприємств, що переїхали	Сфери економічної діяльності підприємств	Регіон розміщення до релокації	Питома вага релокованих підприємств, %
1	2	3	4	5	6
1	Вінницька	43	харчова промисловість, виробництво холодильного та вентиляційного обладнання, металообробка, машинобудування, виробництво медичного обладнання	Запорізька, Харківська, Сумська, Чернігівська, Київська, Донецька	5,1
2	Волинська	18	легка та харчова промисловість, ІТ-галузь	Запорізька, Харківська, Київська, Донецька	2,1
3	Дніпропетровська	65	хімічна, машинобудівна, легка та металообробна промисловості	Донецька, Луганська, Запорізька, Харківська	7,7
4	Житомирська	6	виробництво електричного освітлювального устаткування, виробництво 3Д принтерів, аграрна галузь, легка та хімічна промисловість, виготовлення сантехнічних виробів	Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Чернігівська	0,7

1	2	3	4	5	6
5	Закарпатська	120	меблева, легка та харчова промисловості, радіоелектроніка, ІТ-галузь	Запорізька, Харківська, Київська, Сумська, Чернігівська, Донецька	14,3
6	Івано-Франківська	70	легка та меблева промисловість, металообробка, ІТ-галузь	Запорізька, Харківська, Київська, Донецька	8,3
7	Київська	49	легка, харчова, деревообробна, фармацевтична, поліграфічна промисловості, машинобудівна, металообробна, ІТ-галузь	Донецька, Луганська, Запорізька, Миколаївська, Харківська, Херсонська	5,8
8	Кіровоградська	17	легка, харчова, деревообробна, фармацевтична, поліграфічна промисловості, машинобудівна, металообробна ремонт та технічне обслуговування транспортних засобів	Донецька, Луганська, Запорізька, Миколаївська, Харківська, Херсонська	2,0
9	Львівська	199	металообробка, машинобудування, легка промисловість, медичні та фармацевтичні компанії, ІТ-галузь	Запорізька, Харківська, Київська, Сумська, Чернігівська, Донецька	23,7
10	Одеська	3	сфера торгівлі	Миколаївська, Херсонська	0,4
11	Полтавська	19	оптова та роздрібна торгівля, будівництво	Донецька, Харківська, Сумська, м. Київ	2,3
12	Рівненська	16	легка та харчова промисловість, сфера торгівлі, деревообробна та меблева промисловість	Харківська, Київська, Чернігівська, Донецька	1,9
13	Тернопільська	51	легка та харчова промисловість, металообробка, машинобудування, ІТ-галузь	Запорізька, Донецька, Київська, Сумська, Чернігівська, Донецька	6,1

1	2	3	4	5	6
14	Хмельницька	62	металообробка, машинобудування, меблева, хімічна, легка та харчова промисловості	Запорізька, Донецька, Київська, Харківська,	7,4
15	Черкаська	24	виробництво і торгівля побутовими електротоварами та електронною апаратурою, виробництво фармацевтичної продукції та загальна медична практика, швейне виробництво, телерадіокомпанія, транспортні послуги, оптова торгівля	Донецька, Луганська, Харківська, Херсонська	2,9
16	Чернівецька	78	ІТ-галузь, виробництво електродвигунів та високовольтного обладнання, легка, харчова та хімічна промисловість	Запорізька, Дніпропетровська, Київська, Харківська,	9,3

Сформовано автором на основі джерел: [15; 16]

Найбільша кількість підприємств малого і середнього бізнесу релокувалася до Львівської (23,7%), Закарпатської (14,3%), Чернівецької (9,3%), Івано-Франківської (8,3%), Дніпропетровської (7,7%), Хмельницької (7,4%) та Тернопільської (6,1%) областей. Натомість Одеська (0,4%), Житомирська (0,7%), Рівненська (1,9%) та Кіровоградська (2,0%) області відзначилися найнижчою питомою вагою переміщених підприємств, що відновили свою роботу з поміж інших областей.

Лева частка цих підприємств працює у сфері оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (40,24%); переробної промисловості (31,71%); інформації та телекомунікацій (6,34%); професійної, наукової та технічної діяльності (5,85%); будівництва (4,15%) [16].

Програма релокації бізнесу створила сприятливі умови для збереження людських ресурсів, економічного потенціалу, активізації виробничої та підприємницької діяльності в західних регіонах країни.

Ще одну урядову грантову програму «Робота для підтримки малого і середнього бізнесу» було запущено в дію в липні 2022 р. Вона надає безповоротні кошти на навчання, реалізацію бізнес проектів та розвиток існуючих підприємств, за умови створення певної кількості робочих місць залежно від суми гранту.

Від початку дії програми «Робота в розвиток малого та середнього бізнесу» держава інвестувала 7 млрд. грн. Грантові кошти на започаткування або розширення власної справи отримали 13266 українців, зокрема:

- за програмою «Власна справа» – видано 12 227 мікрогрантів на суму 2,9 млрд грн;
- на розвиток переробних підприємств – 660 грантів на суму 3,3 млрд грн;
- на садівництво та розвиток тепличного господарства – 157 грантів на суму 705 млн грн;
- ветеранам та членам їхніх родин – 222 гранти на 90 млн грн. [17].

Важливим кроком подолання проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Україні є і підтримка експорту та пошук нових ринків, що допоможе зменшити залежність від внутрішнього ринку. Доступною стала кредитна програма для фінансування українських експортерів, які через повномасштабну війну потребують додаткових фінансових ресурсів для реалізації своїх експортних контрактів. Зокрема, Експортно-кредитне агентство (ЕКА) в 2023 р. вже підтримало товарного експорту на 5,248 млрд. грн. Частка позик, виданих на виконання експортного контракту під страхове покриття ЕКА, для малого бізнесу в структурі кредитного портфеля банків складала 84,31% [18].

Крім того, урядом проведено організаційні заходи по залученню в Україну іноземних інвестицій, які можуть стати основою майбутньої повоєнної відбудови і пришвидшать процес відновлення.

В 2022 р. Міністерство економіки України підписало Меморандум з найбільшою у світі інвестиційною компанією BlackRock. Даний документ передбачає надання консультативного сприяння щодо розробки спеціальної платформи для залучення приватного капіталу до відновлення України та підтримки економіки.

Однак, незважаючи на ряд дієвих заходів з боку держави, спрямованих на забезпечення дієвості вітчизняного бізнесу в умовах війни, існує кілька негативних чинників, які заважають його відновленню в цей складний період, а саме:

- корупція, високий рівень якої в уряді та серед чиновників часто створює перешкоди для бізнесу, змушуючи підприємців стикатися з хабарництвом та іншими непрозорими практиками;

- нестабільність політичної ситуації (кадрові зміни уряду, політичні кризи та конфлікти) може створювати невизначеність для бізнесу і зменшувати інвестиційну привабливість країни;

- високий рівень бюрократії може ускладнювати розвиток бізнесу та знижувати конкурентоспроможність підприємств;

- низький рівень правової захищеності через недостатню ефективність судової системи та проблеми з дотриманням прав людини та прав власності можуть створювати ризики для бізнесу, зокрема щодо захисту інтелектуальної власності та укладення контрактів;

- економічна нестабільність (високий рівень інфляції, валютні коливання, блокування портів, кордонів та інші економічні труднощі) можуть ускладнювати управління фінансами підприємств і знижувати їх прибутковість.

Усі ці чинники разом утруднюють розвиток малого та середнього бізнесу в Україні та зменшують інтерес іноземних інвесторів до країни.

Висновки. Загалом, інтегрований та спрямований на результат комплексний підхід до використання сучасних технологій та інноваційних форм організації підтримки малого та середнього бізнесу. може допомогти подолати труднощі розвитку бізнесу в умовах війни та створити стійкі умови для його функціонування. Шукаючи альтернативні джерела фінансування, адаптуючись до мінливих ринкових умов і зосереджуючись на експорті та диверсифікації, малий бізнес може продовжувати відігравати вирішальну роль в економіці країни навіть у такий непростий час.

Література

1. Huggins, R., Waite, D., & Munday, M. (2018). New directions in regional innovation policy: A network model for generating entrepreneurship and economic development. *Regional Studies*, 52(9), 1294-1304. doi:10.1080/00343404.2018.1453131

2. Stough, R. R. (2016). Entrepreneurship and regional economic development: Some reflections. *Investigaciones Regionales*, 2016(36Specialissue), 129-150

3. Hamadamin, H. G., Azeez, T. M., & Hawbashfaisalsuliman. (2019). Entrepreneurs and their impact on knowledge diffusion, jobs and economic growth in kurdistan region

government. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 23(3), 658-672. doi:10.37200/IJPR/V23I3/PR190355

4. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. (2020). Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління» Т. 4, № 1, с. 63-71. URL: <http://surl.li/qjydl> (дата звернення: 12.02.2024)

5. Schölin, T., Ohlsson, H., & Broomé, P. (2017). The role of regions for different forms of business organizations. *Entrepreneurship and Regional Development*, 29(3-4), 197-214. doi:10.1080/08985626.2016.1257072

6. Василець, Н. М. (2022). Наукові підходи до розвитку малого бізнесу в умовах війни. Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій: колективна монографія, 110–121. URL: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-08> (дата звернення: 12.02.2024)

7. Гук О., Сомова Є. (2022). Вітчизняний бізнес в умовах війни. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції*, Київ, 6 грудня 2022. С. 44-45

8. Харченко Р.В. (2022). Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. *Бізнес-інформ*. № 8. С. 81 – 87.

9. Мельник Т. Ю. (2022). Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. Випуск 2 (100). С. 3–11.

10. Дикань, В., & Фролова, Н. (2022). Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*, (38). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> (дата звернення: 18.01.2024).

11. Онешко С. В., Кучінік Н. І., Гринчук Н. М. (2022). Податкове стимулювання бізнесу в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. № 5(23). С. 259–272.

12. Дослідження стану бізнесу в Україні. Листопад 2023. URL: <http://surl.li/qkdux> (дата звернення: 12.02.2024).

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. №2120-IX /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 14.02.2024).

14. Інформація про результати Державної програми «Доступні кредити 5–7–9%». 2024. URL: <http://surl.li/qlfuc> (дата звернення: 14.02.2024).

15. Програма релокації підприємств. Міністерство економіки України : вебсайт. URL: <http://surl.li/cedhw> (дата звернення: 14.02.2024).

16. Релокація бізнесу в Україні: скільки підприємств вже відновили роботу в безпечних регіонах. URL: <http://surl.li/gncny> (дата звернення: 14.02.2024).

17. «Робота: 7 млрд грн інвестувала держава в розвиток бізнесу через гранти. URL: <http://surl.li/qffon> (дата звернення: 15.02.2024).

18. Експортно-кредитне агентство. URL: <https://www.eca.gov.ua/> (дата звернення: 15.02.2024).

References:

1. Huggins, R., Waite, D., & Munday, M. (2018). New directions in regional innovation policy: A network model for generating entrepreneurship and economic development. *Regional Studies*, 52(9). doi:10.1080/00343404.2018.1453131. [in English].

2. Stough, R. R. (2016). Entrepreneurship and regional economic development: Some reflections. *Investigaciones Regionales*, 2016 (36Specialissue). [in English].

3. Hamadamin, H. G., Azeez, T. M., & Hawbashfaisalsuliman. (2019). Entrepreneurs and their impact on knowledge diffusion, jobs and economic growth in kurdistan region

government. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 23(3). doi:10.37200/IJPR/V23I3/PR190355. [in English].

4. Mirosnyk R. O., Prokop'yeva U. O. (2020). Rozvytok maloho i seredn'oho biznesu v Ukraini: problemy i perspektyvy. [Development of small and medium-sized businesses in Ukraine: problems and prospects] *Visnyk Natsional'noho universytetu «Lvivs'ka politekhnika». Seriya «Problemy ekonomiky ta upravlinnya» - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of Economics and Management"* Vol. 4, 1, 63-71. URL: <http://surl.li/qjydl>

5. Schölin, T., Ohlsson, H., & Broomé, P. (2017). The role of regions for different forms of business organizations. *Entrepreneurship and Regional Development*, 29(3-4). doi:10.1080/08985626.2016.1257072. [in English].

6. Vasylets, N. M. (2022). Naukovi pidkhody do rozvytku maloho biznesu v umovakh viyny. Naukovo-osvitniy innovatsiynyy tsestr suspil'nykh transformatsiy: kolektyvna monohrafiya [Scientific approaches to the development of small business in the conditions of war. *Scientific and educational innovation center of social transformations: collective monograph*]. URL: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-08>. [in Ukrainian].

7. Huk O., Somova Ye. (2022). Vitchyznyanyy biznes v umovakh viyny [Domestic business in conditions of war]. *Biznes, innovatsiyi, menedzhment: problemy ta perspektyvy: zbirnyk tez dopovidey III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi - Business, innovations, management: problems and prospects: a collection of abstracts of reports of the 3rd International Scientific and Practical Conference.* (P. 44-45) [in Ukrainian].

8. Kharchenko R.V. (2022). Problemy ta perspektyvy rozvytku maloho biznesu v Ukraini [Problems and prospects of small business development in Ukraine]. *Biznes-inform - Business information*. No. 8, 81-87 [in Ukrainian].

9. Mel'nyk T. YU. (2022). Derzhavna pidtrymka ta stymulyuvannya rozvytku biznesu v Ukraini pid chas diyi voyennoho stanu [State support and stimulation of business development in Ukraine during martial law]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya - Economy, management and administration*, 2 (100), 3–11 [in Ukrainian].

10. Dykan', V., & Frolova, N. (2022). Napryamy ta instrumenty derzhavnoyi pidtrymky rozvytku maloho ta seredn'oho biznesu v Ukraini u voyenny chas [Directions and instruments of state support for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine during wartime]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, (38). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> [in Ukrainian].

11. Oneshko S. V., Kuchinik N. I., Hrynychuk N. M. (2022). Podatkove stymulyuvannya biznesu v umovakh voyennoho stanu [Tax incentives for business under martial law]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*, 5(23), 259–272 [in Ukrainian].

12. Doslidzhennya stanu biznesu v Ukraini Lystopad 2023. [Study of the state of business in Ukraine November 2023]. URL: <http://surl.li/qkdux> [in Ukrainian].

13. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo diyi norm na period diyi voyennoho stanu [On the introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law]. *Zakon Ukrainy - Law of Ukraine*, 15.03.2022 r. №2120-IKH /Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> [in Ukrainian].

14. Informatsiya pro rezul'taty Derzhavnoyi prohramy «Dostupni kredyty 5–7–9%» [Information on the results of the State program "Affordable loans 5-7-9%"]. 2024. URL: <http://surl.li/qlfuc> [in Ukrainian].

15. Prohrama relokatsiyi pidpryyemstv. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy [Enterprise relocation program. Ministry of Economy of Ukraine]. Vebsayt – website. URL: <http://surl.li/cedhw> [in Ukrainian].

16. Relokatsiya biznesu v Ukrayini: skil'ky pidpryyemstv vzhe vidnovyly robotu v bezpechnykh rehionakh [Business relocation in Ukraine: how many enterprises have already resumed work in safe regions]. URL: <http://surl.li/gncnv> [in Ukrainian].

17. yeRobota: 7 mlrd hrn investovala derzhava v rozvytok biznesu cherez hranty [Work: UAH 7 billion was invested by the state in business development through grants]. URL: <http://surl.li/qffon> [in Ukrainian].

18. Eksportno-kredytne ahent·stvo [Export credit agency]. URL: <https://www.eca.gov.ua/> [in Ukrainian].